

خوانش نمادین آرابسک هندسی در پارچه بروکار دمشق بر اساس نظریه‌ی اروین پانوفسکی

چکیده

پارچه‌ی بروکار دمشقی از گرانبهاترین پارچه‌های ابریشم طبیعی و دستبافت جهان است. بر روی بسیاری از پارچه‌های بروکار دمشقی، نقوش هندسی بافته شده که ریشه در ظهور اسلام و هنر آرابسک دارد، نقوش هندسی و اسلیمی با معانی و نمادهایی که بیانگر تاریخ، فرهنگ و تمدن سوریه است، در منسوجات به کار رفته است. پارچه‌های ابریشمی زربفت دمشقی به‌عنوان عنصری از میراث سوریه طبقه‌بندی می‌شوند. هدف این پژوهش، تبیین معانی نقوش گزیده‌ای از این پارچه‌های ابریشم طبیعی آمیخته با طلا و نقره بوده، که قبلاً بررسی نشده است و به منزله شناخت فرهنگ سوریه، در نظر گرفته شد. این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و بر اساس رویکرد آیکونولوژی در دیدگاه اروین پانوفسکی به تحلیل معانی فرهنگی-اسلامی نقوش آرابسک هندسی در پارچه بروکار دمشقی می‌پردازد و به این پرسش‌ها پاسخ گوید: ۱. معانی نقوش آرابسک در پارچه بروکار سوریه چیست؟ ۲. چه نقوشی در پارچه بروکار سوریه متعلق به کلیت فرهنگی جهان اسلام و چه نقوشی مختص فرهنگ سوریه است؟ ۳. ارزش و اهمیت والایی نقوش قرار گرفته بر پارچه ابریشم زربفت نفیس بروکار در چیست؟ نمونه پارچه‌ی مورد بررسی در این مقاله، پارچه بروکار با نقوش آرابسک هندسی مندرج در کتاب فلورانس اولیوری است. برای درک نمادهای اثر هنری منتخب، از طریق سه مرحله‌ی توصیف، تحلیل و تفسیر صورت گرفته است. در مرحله تفسیر نقوش مشخص شد، اجزا و کلیت نقوش هنر آرابسک هندسی مورد مطالعه دارای معانی فرهنگی و مذهبی بوده و متکی به آیات قرآنی به عنوان معتبرترین مرجع است.

نتایج این پژوهش، نشان‌دهنده‌ی جایگاه ویژه نقوش آرابسک هندسی در پارچه بروکار نفیس سوریه است، که قابل طبقه‌بندی در دو دسته است: یکی آن دسته نقوشی که از توسعه هندسی یک گره اسلامی بوده و به کلیت فرهنگی جهان اسلام تعلق دارد و آنها که الحاقی به نقش اصلی است و اجزایی از فرهنگ سوریه است.

کلیدواژه‌ها: پارچه بروکار دمشقی، نقوش هندسی، هنر آرابسک، آیکونولوژی.

این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده اول به راهنمایی نویسنده دوم با عنوان: "نمادشناسی نقوش و تزئینات منسوجات معاصر سوریه و احیای آن در طراحی لباس نمایشی" است.

منی الغبره

دانشجو دکتری پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

mu.ghabra@gmail.com

زهرا رهبرنیا

دانشیار گروه پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران، نویسنده مسئول.

z.rahbarnia@alzahra.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۶-۱۰-۱۴۰۲

تاریخ پذیرش: ۲۱-۱۱-۱۴۰۲

1-DOI:10.22051/PGR.2024.46099.1236

مقدمه

پارچه، یافت و جهت الگوسازی برای احیا، خوانش شد. توصیف نقوش پارچه‌های بروکار، بررسی نقش‌ها و ترسیم مجدد آن‌ها به صورت دیجیتال، سپس تحلیل هر عنصر به صورت جداگانه و در آخر تفسیر معانی کتیبه‌ها برای به دست آوردن معنای ذاتی و عمیق آنها انجام شده است.

پیشینه‌ی پژوهش

در ابتدا لازم است مهم‌ترین مطالعاتی که به متغیرهای تحقیق پرداخته‌اند، معرفی شوند. در پژوهش‌های پیشین پیرامون نقوش آرابسک در پارچه‌های بروکار تجزیه و تحلیل دقیقی صورت نگرفته است و فقط به صورت توصیفی، بدون تحلیل و تفسیر معانی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. مطالعات زیادی در مورد صنعت بروکار دمشق و الگوهای آن انجام شده است که در ادامه به برخی از آنها اشاره خواهد شد؛ فهیمه رزاقی و همکاران (۱۴۰۱)، در مقاله‌ی «خوانش آیکنولوژی یک نشانه‌ی نمادین سیمرغ در منسوجات ساسانی مبنی بر دیدگاه پانوفسکی» به بررسی نقش سیاسی و مذهبی نقوش سیمرغ بر منسوجات ساسانی بر اساس این نظریه پرداخته است. صبا رزوق (۲۰۱۹)، در بخشی از مقاله‌ی خود با عنوان «کشف ابریشم و تحلیل خصوصیات و انواع ابریشم سوریه» صنعت ابریشم در سوریه، تاریخچه و چگونگی آن را مطالعه کرده و به این نتیجه رسید که صنعت ابریشم معرف کشور سوریه است و ضمن تلاش برای حفظ و احیای این میراث فرهنگی، می‌بایست از آن به عنوان یکی از عوامل توسعه‌ی اقتصادی بهره گرفت. رامی الافندی و آسیا عبدالرحیم (۲۰۱۵)، در مقالات «اتاق‌های چوبی رنگ‌آمیزی حلب (العجمی) در سوریه» و «گنج گمشده چوب‌های رنگین (العجمی) داخل بیت غزاله، حلب، سوریه» (۲۰۱۶)، تزئینات اولیه‌ی تابلوهای عجمی در خانه‌های حلب در سوریه و در خانه‌ی غزاله در حلب را به دقت توصیف کردند؛ این تزئینات تا حد زیادی به نقوش پارچه‌ی آرابسک شباهت دارد. همچنین کتاب‌هایی در مورد هنر آرابسک و تزئینات آغاز دوره‌ی اسلامی در سوریه منتشر گردیده است. به عنوان نمونه، سوسن الزغبی و همکاران (۲۰۱۸)، در کتاب «تزئینات عربی» در مورد ماهیت و تاریخچه‌ی هنر تزئین و ویژگی‌های آن در دوران باستان (عراق، سوریه، مصر، یونان و رومیان، و چین) تا زمانی که به هنر تزئین عربی برسد، بحث می‌کنند. مهم‌ترین

در حدود قرن یازدهم میلادی پارچه‌های بروکار^۱ دمشق، از فاخرترین و گرانبهارترین پارچه‌های دوران، در سوریه پدیدار شد. نظر به زیبایی و ظرافت نقوش پارچه‌های بومی و سنتی سوریه که سال‌های متمادی در بین اقوام رایج و مورد استفاده بوده است، احساس نیاز به احیا و رواج این پارچه‌های اصیل دمشق در زندگی معاصر شهروندان سوری به عنوان یکی از علل انتخاب این پژوهش در نظر گرفته شد. صنعت کهن نساجی سوریه در دوران اسلامی توسعه یافت. پارچه‌ی بروکار در گذشته در تزئینات لباس‌های زنان و در بخش‌هایی از لباس مردان به کار می‌رفت. این پارچه همچنین در دکوراسیون داخلی منازل مانند روکش مبلمان، پرده‌ها و تزئینات مجلل رایج بود، هرچند که استفاده از آن به طبقه‌ی ثروتمند جامعه محدود می‌شد. اما در عصر فعلی استفاده از این پارچه کاهش یافته و نخ‌های ابریشم مصنوعی جایگزین نخ‌های ابریشم طبیعی شده است، به گونه‌ای که امروزه با دستگاه بافندگی صنعتی تولید شده و کاربردهای نادر آن مشاهده می‌شود. با ورود اسلام، پرهیز از تصاویر انسانی و حیوانی و استفاده بیشتر از نمادهای هندسی و گیاهی در هنر، منجر به شکل هنر تزئینی جدیدی تحت عنوان هنر آرابسک^۲ شد. لازم به ذکر است که نقوش انتزاعی در دوران پیش از اسلام در سوریه به کار برده می‌شد. اما در دوران اسلامی به آن واژه آرابسک داده‌اند. پارچه‌های بروکار را می‌توان بر اساس نوع الگو به دو سبک اصلی تفکیک کرد: یکی پارچه‌های بروکار با نقوش مربوط به تمدن‌های مختلف، وصف رمان‌ها و حماسه‌های تاریخی که از طریق ابریشم و مبادلات تجاری وارد سوریه شده‌اند؛ و دیگری، پارچه‌ی بروکار با نقوش مربوط به عناصر موجود در محیط دمشق که خود به دو گونه تقسیم می‌شود: الف: پارچه‌ی بروکار با نقوش نباتی و الهام از طبیعت، گیاهان و درختان سوریه. ب: پارچه‌ی بروکار با نقوش هندسی و الهام از هنر اسلامی مانند آرابسک. این پژوهش بر نقوش گونه دوم، تمرکز دارد. فرضیه پژوهش این است که تبیین نمادهای پارچه‌ی آرابسک، نقش مهمی در حفظ میراث مردم سوریه و تثبیت هویت آنها دارد. لذا مضامین نقوش آرابسک روی پارچه بروکار دمشق با رویکرد آیکنولوژی^۳ تحلیل می‌گردد. در فرایند پژوهش میدانی این مقاله در موزه‌های بین‌المللی سوریه و همچنین کتاب‌های عربی و زبان‌های دیگر، در نهایت نمونه‌هایی از این

روش پژوهش

روش تحقیق حاضر توصیفی-تحلیلی و بر اساس رویکرد آیکونولوژی اروین پانوفسکی^۷ برای ادراک نمادهای آثار هنری در قالب نقوش پارچه‌های بروکار دمشق بوده، دلیل انتخاب این روش، تبیین معانی نقوش پارچه‌های بروکار دمشق است. زیرا آیکونولوژی یا شمایل‌شناسی علمی است که به توصیف، تحلیل و تفسیر اثر هنری فراتر از چارچوب بصری درون متن، درک و تبیین معنای آن می‌پردازد. به آن معنی که هدف محقق تنها تجزیه و تحلیل فرم تصویر نیست، بلکه تحلیل محتوای تصویر و ارزش‌های فکری و فرهنگی آن نیز مورد نظر است. هدف رویکرد آیکونولوژی، ارتباط آثار هنری با بافت فرهنگی و تاریخی آنها و کشف معانی بالقوه و نیات اولیه آنهاست. تجزیه و تحلیل آیکونولوژیک بر توصیف تصاویر متکی بوده برای نشان دادن اشکال و نسبت دادن نمادها، با هدف تفسیر معنا است (Panofsky, 1980: 123-124). نمونه پارچه‌ی مورد بررسی در این مقاله، پارچه بروکار با نقوش آرابسک هندسی مندرج در کتاب فلورانس اولیوری است، زیرا این پارچه تا به امروز همچنان وجود دارد و نمونه‌هایی از آن در بازارهای سوریه کماکان یافت می‌شود (تصویر ۱). از این رو، این پارچه یکی از الگوهای زنده برای نشان دادن سبک نقوش هندسی بروکار است که با تجزیه و تحلیل فرم و محتوا در قالب فوق‌الذکر، می‌توان معانی عمیقی از آن استنباط کرد.

مبانی نظری

در فرآیند مطالعه اثر، کشف معنای قراردادی است که با خوانش و تحلیل فرامتن‌های موجود در پارچه، به انجام می‌رسد. به عبارتی، معنای نمادین نهفته در عناصر و نقوش شناسایی، معرفی و تحلیل می‌شوند. اروین پانوفسکی خوانش تصویر را در سه مرحله معرفی کرده است: مرحله اول، مرحله‌ی «توصیف پیش‌شمایل‌نگارانه» است که از طریق مشاهده تصاویر و فرم‌هایی که حاوی معانی اولیه هستند، موضوعات واقع‌گرایانه و گویا را توصیف می‌کند. مرحله دوم، مرحله‌ی «تحلیل شمایل‌نگارانه» است که در آن تصاویر از نظر معنای سنتی بررسی می‌شوند و سعی دارد معانی ثانویه‌ی نهفته در تصویر شناسایی شوند. مرحله سوم، مرحله‌ی «تفسیر شمایل‌شناسانه» است که با تلفیق منابع مختلف تاریخی، اجتماعی و زمینه‌های دیگر مرتبط با اثر و با هدف دستیابی به معانی عمیق

این تزئینات آرابسک است که پس از تأسیس دولت اسلامی توسعه و گسترش یافت. طلال معلا (۲۰۱۴)، در کتاب «میراث فرهنگی ناملموس سوریه» از صنعت بروکار گفته و آن را میراث ناملموس سوریه می‌داند که باید حفظ شود. محمد فیاض الفیاض و مجید هاشم حمود (۲۰۱۱)، در بخشی از کتاب «صنایع دستی سنتی در سوریه» در مورد پارچه‌های بروکار و هنر تزئینات هندسی سوری و نکات برتر آن بحث کرده‌اند. ایوا ویلسون^۴ (۱۹۹۹)، در کتاب «تزئینات و نگاره‌های اسلامی» نقوش و تزئینات دوره‌ی اسلامی را بررسی کرده است. فلورانس اولیوری^۵ (۲۰۱۱)، در کتاب «ابریشم و شرق» در مورد صنعت بروکار در سوریه و خانواده مژتر سخن گفته و در مورد تاریخ نقوش پارچه‌های بروکار در سوریه توضیح داده است. نمونه‌هایی که نویسنده از قدیمی‌ترین پارچه‌های بروکار در کتاب خود ثبت کرده، پس از بازدید کارخانه خاندان مژتر به دست آمده است؛ مژتر یکی از قدیمی‌ترین خانواده‌ها در صنعت پارچه‌بافی در دمشق به شمار می‌روند. ریم الأطرش (۱۹۹۶)، در کتاب «ابریشم در سوریه» انواع پارچه‌های سوری، از جمله بروکار، روش ساخت نخ‌های ابریشمی، رنگرزی و بافتن آن را تشریح و نام نقوش بروکار را ذکر کرده است. کالتر و همکاران^۶ (۱۹۹۲)، در کتاب «هنرها و صنایع سوریه» انواع پارچه‌ها و گلدوزی‌های سوری و نحوه‌ی استفاده از آن را شرح داده‌اند. محمد عصام یوسف و منهل حسن (۲۰۰۶)، در پایان‌نامه‌ی با عنوان «طبقه‌بندی پارچه‌های سنتی سوریه»، ضمن طبقه‌بندی پارچه‌های سوری، رنگ نخ‌ها و نام نقوش بروکار را توضیح داده و با مستندسازی نقوش باستانی، الگوهای مدرن متناسب با سلیقه‌ی امروزی را پیشنهاد کردند. همچنین پیرامون، کتاب‌ها و مقالات بسیاری در مورد نظریه‌ی آیکونولوژی پانوفسکی و چگونگی کاربرد آن در هنرهای تجسمی منتشر شده است اما پژوهش‌ها در مورد چگونگی به کارگیری این نظریه بر روی پارچه بسیار اندک هستند. با توجه به مطالب فوق در پژوهش‌های انجام شده، به موضوع نمادهای نقوش بر پارچه‌های بروکار دمشق و معانی قرآنی و فرهنگی آن پرداخته نشده است. روش بررسی پانوفسکی، روشی مناسب و مکفی برای درک و تحلیل نمادها و معانی و رسیدن به راز و جوهره‌ی نهانی این نقوش بنظر می‌رسد. لذا می‌توان پژوهش حاضر را نخستین مطالعه‌ی دانست که به مستندسازی، تحلیل و تفسیر معانی نقوش پارچه‌ی بروکار بر مبنای نظریه‌ی پانوفسکی پرداخته است.

صورت می‌گیرد (Panofsky, 1980:12).

تاریخچه و معرفی پارچه بروکار دمشقی (زربفت)

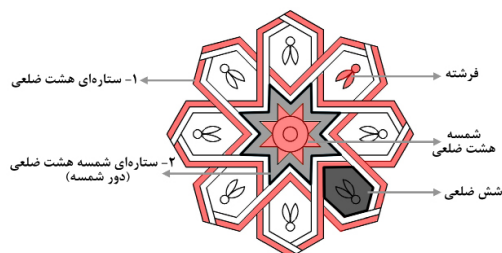
فاخر که در دوخت لباس‌های زنانه و برخی از قسمت‌های لباس‌های سنتی مردانه مانند عمامه و کمر بند استفاده می‌شد. این پارچه همچنین برای تزئینات داخلی خانه، پوشش مبلمان، پرده‌ها و دکوراسیون مجلل استفاده می‌شد (معلا، ۲۰۱۴: ۴۵). بروانی^{۱۱} در سفرش به دمشق در قرن هجدهم میلادی، در خاطرات خود خانه‌هایی را با دیوان‌ها و مبلمان بزرگ با تزئینات ابریشم مرغوب (بروکار) توصیف کرده است (pavalori et al., 1992:211). مطالعات نشان می‌دهد طبقه‌ی اجتماعی که از پارچه‌های بروکار دمشقی استفاده می‌کردند، ثروتمندان جامعه بودند. همانطور که ژان بیزون^{۱۲} در فرهنگ لغت عمومی منسوجات باستانی و مدرن اشاره کرده است که صنعت پارچه‌های ابریشمی در دمشق بسیار گران و مجلل بود. این پارچه‌ها نه تنها به کشورهای همسایه، بلکه به کشورهای دور دست نیز صادر می‌شدند (ollivry., 2011:95). وضعیت فعلی پارچه‌های بروکار دمشقی به این صورت است که این صنعت به دلیل در دسترس نبودن مواد اولیه مورد تهدید قرار گرفته است. ماده‌ی اولیه‌ی این پارچه، ابریشم طبیعی است که از پله‌هایی که از برگ توت سفید تغذیه می‌کنند، ساخته می‌شود. علاوه بر سخت بودن تهیه‌ی ماده‌ی اولیه، دشواری انتقال آن از محل تولید به محل ساخت باعث کاهش تولید آن در سال‌های گذشته شده است (معلا، ۲۰۱۴: ۴۸). با توجه به ارزانی ابریشم مصنوعی، بازرگانان پارچه‌ی بروکار را از ابریشم مصنوعی و قیمت پایین‌تر تهیه کردند و همان نقشه‌های ابریشم طبیعی را روی آن اعمال نمودند (الأطرش، ۱۹۹۶: ۵۸). از دیگر سو، با توجه به از بین رفتن پارچه در گذر زمان، پژوهش بر روی پارچه‌ها و انواع الگوهای نقوش آنها ضروری است. مهم‌ترین موانع انجام این تحقیق، فقدان مستندسازی پارچه‌های سوری و الگوهای آن، همچنین یافتن نمونه‌های قابل دسترس است.

تاریخچه و معرفی هنر آرابسک

با ورود اسلام، فاصله گرفتن از تصاویر واقع‌گرایانه انسانی و رعایت نمادهای هندسی و گیاهی، هنر تزئینی جدیدی به نام هنر آرابسک رواج یافت که نقوش شبیه آرابسک پیش از گسترش اسلام در هنر سوری به اشکالی ساده‌تر و محدودتر موجود بوده است و سابقه دیرینه داشت اما با توجه به شریعت دین اسلام کاربرد پیشتر پیدا کرد. واژه‌ی آرابسک اصطلاحی است که در زبان‌های انگلیسی، آلمانی و فرانسوی به نقوش هنر اسلامی اشاره دارد (برکات، ۲۰۰۲: ۸۵). -آرابسک «هندسی» در پارچه

بروکار دمشقی، پارچه‌ای زربفت از ابریشم طبیعی و از بهترین انواع پارچه در جهان است. صنعت بروکار دمشقی از قرن یازدهم میلادی در سوریه مورد استفاده بوده که برای بافتن آن از نخ‌های پنبه‌ای استفاده می‌شد، سپس این صنعت به تدریج رشد کرده و نخ‌های ابریشم طبیعی جایگزین نخ‌های پنبه‌ای شد (الأطرش، ۱۹۹۶: ۴۸). ریشه‌ی کلمه‌ی بروکار^۹ در ایتالیایی به واژه‌ی پوکاتلو^۸ باز می‌گردد که به معنای ابریشم مصنوع با نخ‌های طلا یا نقره‌ی گلدوزی شده است. سپس این واژه در فرانسه به بروکار به معنی پارچه‌ی ابریشمی تبدیل شده و پس از آن به زبان عربی رفته است (Razouk, 2019:10). «منیر کیال^{۱۰} بروکار دمشقی را این‌گونه توضیح می‌دهد: «پارچه‌ای از جنس نخ‌های ابریشم طبیعی همراه با مقادیری نخ‌های ظریف طلا یا نقره به شکل پرنده‌گان و آهو، جشن‌های آیینی و یا نقش‌های دیگر است. برای تهیه‌ی یک متر از این پارچه‌ی ابریشمی ساعت‌های طولانی کار مداوم پشت ماشین بافندگی لازم است» (کیال، ۲۰۰۷: ۶۶). هنگامی که دمشقی‌ها نخ‌های طلا و نقره را به نخ‌های ابریشم طبیعی در صنعت بروکار اضافه کردند، بروکار دمشقی از پارچه‌های سایر کشورها متمایز شد. در مورد روش بافت این پارچه گفته می‌شود که بروکار به‌وسیله‌ی بافنده‌ی ماهر بر روی دستگاه‌های بافندگی سنتی (جولایی) از نخ‌های ابریشم طبیعی بافته می‌شود (الفیاض و حمود، ۲۰۱۱: ۳۱۹). طلال المعلا به وجود نقوش متعدد بر روی پارچه‌های بروکار اشاره می‌کند؛ «پارچه‌ها با نام نقوش خود از جمله بادام، مهره، مهره‌ی نقطه‌دار، بخاری، مار، رقصنده، نخ عربی، هشت ضلعی و یاس نامیده می‌شوند» (معلا، ۲۰۱۴: ۴۵). بنیان‌گذاری محیط هنری در طراحی پارچه سوری، با توجه به زمینه فرهنگی، و باورها، در شکل عناصر هندسی جدید غنی‌تر شد. این سرمایه‌های آرابسک، تجسم نمود. طراح تحت تأثیر فراوان محیط اطراف خود بود که نقوش هندسی و زیبایی‌های آن اطراف او را فراگرفته بود. طراحان معاصر سوری نمادها و اشکال متنوع را با یکدیگر ترکیب کرد تا اشکال جدیدی ایجاد کند که توسط نقوش هندسی آرابسک با رنگ‌های زیبا بر پارچه بروکار دمشقی روایت شود. پارچه بروکار دمشقی کاربردهای متفاوتی داشته است، پارچه‌ای

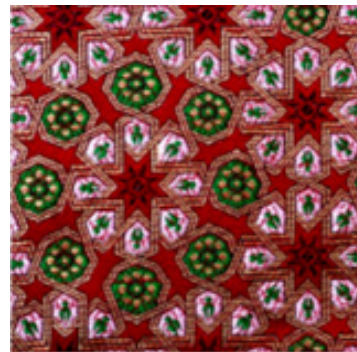
پژوهش، پارچه بروکار آرابسک (تصویر ۱)، با نقوش هندسی و رایج در نظام بافندگی سوریه قرن هفده میلادی است. این پارچه با نخ‌های ابریشمی طبیعی و با نخ‌های طلایی در طرحی پنج رنگ ملهم از تزئینات و کنده کاری چوبی دمشق تزئین شده است. نقش این پارچه از تلفیق دو نقش چلیپا که به ستاره هشت ضلعی تبدیل شده اند، بوجود آمده است که هر هشت ضلعی ستاره‌ای از دو قسمت تشکیل شده است؛ اول ستاره‌ی هشت ضلعی و دوم ستاره‌ی شمس هشت ضلعی که دور شمس را احاطه کرده است (تصویر ۲).

تصویر ۲. تزئینات پارچه آرابسک شامل صفحه هشت ضلعی ستاره‌ای (مأخذ: تجزیه نقش پارچه توسط نگارندگان)

در جایی که شمس هشت ضلعی در وسط قرار دارد و به شکل ستاره‌ی هشت ضلعی است، نقوش اضافی دیده می‌شود. همچنین در این هشت ضلعی، ستاره‌ای وجود دارد که هشت بار در داخل شکل شش ضلعی تکرار شده و نماد فرشته است. این نقوش با هم ترکیب شده و یک هشت ضلعی ستاره‌ای پر را تشکیل می‌دهد. در مورد بقیه نقوش، هشت واحد هندسی وجود دارد که هشت ضلعی است و در کنار هر هشت ضلعی دو ستاره‌ی پنج‌پر متقاطع (قرقره شاخدار) مشاهده می‌شود که تعداد آنها نیز هشت است. سر دو ستاره به سمت هشت ضلعی ستاره‌ای طرفین قرار گرفته و داخل هر هشت ضلعی جوانه‌های گل رز دمشقی دور یک شمس هشت ضلعی قرار گرفته‌اند. در بالای هر هشت ضلعی، هشت ستاره‌ی پنج‌پر نیز وجود دارد که آنها نیز با تمام نقوش فوق‌الذکر به شکل دایره‌ای احاطه شده‌اند (تصویر ۳).

بروکار دمشقی، ریشه در فرهنگ و تمدن دمشق و پیشینه‌ای در نقاط دیگر جهان اسلام نیز دارد. آرابسک، با شکل‌های دقیق هندسی یا نقش‌های گیاهی ساده شده (استیلیزه و قراردادی) و دور از طبیعت به شکل انتزاعی، در تذهیب، کاشی سازی، قالببافی گچبری، قلم‌زنی، منبت کاری، حجاری و دیگر زمینه‌های هنری به کار می‌رود. این اصطلاح واژه‌ی فرانسوی ماخوذ از واژه «عرب» به معنی عربی است. در زبان فارسی، افزون بر این واژه، عربانه، طرح‌های طوماری، اشکال توریقی، اشکال طوماری مجرد و... نیز برای این مفهوم به کار برده شده است (ویلسون، ۱۳۹۷: ۱۴۱، ۱۴۲). تزئینات در آرابسک به دو دسته‌ی اسلیمی و هندسی تقسیم می‌شوند؛ شکل اسلیمی که ریشه‌ی خود را از نقوش گیاهان می‌گیرد و یا شکل هندسی که از اشکال انتزاعی دایره، مثلث و مربع نشأت می‌گیرد (بهنسی، ۲۰۰۸: ۱۰۷). آرابسک را برخی از هنرشناسان غربی به معنی بسیار گسترده‌تری به کار برده‌اند و همه نقش‌های هندسی، گیاهی، اسلیمی، بند رومی و گره سازی را که صرفاً به گونه‌ای نمایشگر نقشی موزون و مکرر به شیوه شرقی باشد، زیر عنوان آرابسک آورده‌اند؛ در حالی که هر یک از اینها اصطلاحی با مفهومی خاص است (ویلسون، ۱۳۹۷: ۱۴۲).

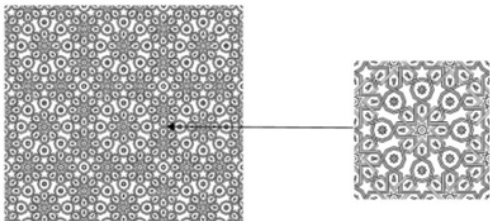
تصویر ۱. پارچه بروکار آرابسک هندسی (Ollivry, 2017:147)

توصیف، تحلیل و تفسیر آرابسک هندسی در پارچه بروکار دمشقی

الف) توصیف پیش‌شمایل نگارانه

توصیف ساختار شکلی پارچه بروکار دمشقی، گام اول در جهت تجزیه و تحلیل است. در این مرحله با عنایت به تجربه‌های کاربردی و شناخت مبنا و ساختارهای دیداری-تجسمی موثر در ترکیب‌بندی، ساختار پارچه مذکور توصیف می‌شود. پارچه انتخابی به‌منظور توصیف، تحلیل و تفسیر در این

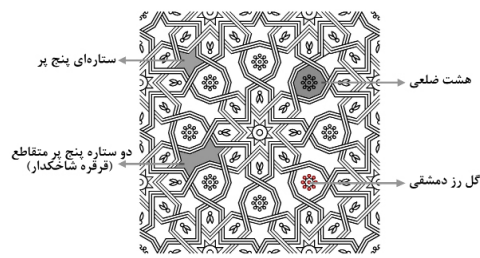
همانطور که آمد اکثر نقوش تزئینی به عدد هشت ختم می‌شدند. در نقوش مورد بررسی ما، هشت شش ضلعی با هشت فرشته در داخل آنها، یک صفحه‌ی هشت ضلعی ستاره‌ای تشکیل داده‌اند که مرکز آن خورشید با هشت پرتو قرار دارد. تمامی نقوشی که از تلاقی خطوط و اشکال هندسی با یکدیگر پدید آمده‌اند. همچنین نقوش فرشتگان، گل‌های رز دمشقی^{۱۳} و خورشید را طراح پس از تکمیل شکل اولیه‌ی هندسی به پارچه الحاق کرده است. رنگ‌هایی که در این اثر هنری به کار رفته شامل ۵ رنگ است؛ از رنگ‌های سفید و قرمز برای نخ‌های تار و رنگ‌های مشکی و سبز برای نخ‌های پود استفاده شده است، به علاوه اینکه از نخ‌های طلا نیز استفاده شده است. هنرمند برای به دست آوردن یک اثر هنری یکپارچه، یک واحد تزئینی را به شکل مربع شامل هشت ضلعی ستاره‌ای که با تمام نقوش فوق احاطه شده را ترسیم کرده و سپس آن را در همه‌ی جهات تکرار می‌کند (تصویر ۵).

تصویر ۵. تکرار یک واحد تزئینی به شکل مربع برای رسیدن به یک اثر هنری (مأخذ: طراحی و تجزیه نقش پارچه توسط نگارندگان)

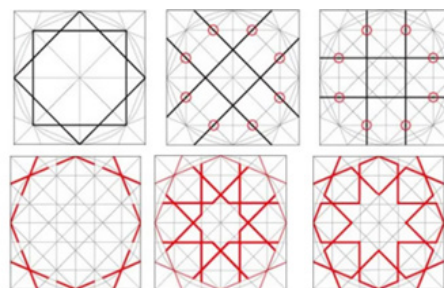
ب) تحلیل شمایل نگارانه

ریم الأطرش معتقد است «نقوش پارچه‌های بروکار بیشتر از زندگی روزمره مردم دمشق و نقوش اسلامی الهام گرفته شده است» (الأطرش، ۱۹۹۶: ۵۷). این منطقه به دلیل محیط کشاورزی حاصل‌خیز مشهور است، بنابراین خورشید در تأمین نور، انرژی و فعالیت مورد نیاز برای تولید کشاورزی اهمیت دارد (بهنسی، ۱۹۸۶: ۳۱). البته سابقه نقش شمس هشت ضلعی با فرهنگ بیشتر تمدن‌های بشری پیوند خورده است و ارتباط آن با فرهنگ سوریه از دوران پیش از میلاد قوی بوده است. از دوران آشوری، نمایش خورشید پشت الهه‌ها مانند الهه انانا^{۱۴} ایجاد شد. همچنین، آنها تقدس خورشید را نشان دادند و الهه خورشید یا شمس^{۱۵} را ساختند (تصویر ۶). بنابراین خورشید در این منطقه جغرافیایی اهمیت

تصویر ۳. تزئینات پارچه آرابسک شامل صفحات هشت ضلعی ستاره‌ای و نقوش مجاور (مأخذ: تجزیه نقش پارچه توسط نگارندگان)

در پژوهش حاضر برای درک چگونگی شکل‌گیری این نقوش، آنها به صورت دیجیتالی بر اساس عناصر اصلی تشکیل‌دهنده (نقطه، خط مستقیم، دایره و مربع) مجدداً ترسیم شده‌اند. برای طراحی هشت ضلعی ستاره‌ای بای‌د دو مربع با زاویه ۴۵ درجه ترسیم شود که در داخل دایره‌ای یکدیگر را قطع کرده و شکل ساده ستاره‌ای تولید شود. طول و قطر اضلاع مربع با اضلاع و قطر مربع دوم امتداد می‌یابد تا خطوط به هم پیوسته‌ای ایجاد شود که یک واحد تزئینی هندسی جدید را ایجاد می‌کند. با حذف خطوط و محورها، چند ضلعی ستاره‌ای متشکل از هشت شش ضلعی به وجود می‌آید که در مرکز آن یک شمس هشت ضلعی قرار دارد (تصویر ۴). شمس هشت ضلعی داخل ستاره‌ای شش ضلعی و فرشتگان به صورت هندسی داخل شش ضلعی‌ها ترسیم شده‌اند. سر فرشته دایره است و بال‌هایش به شکل لوزی هستند. بقیه عناصر، از امتداد و تلاقی خطوط هشت ضلعی ستاره‌ای مجاور تشکیل شده‌اند. در نتیجه، ستاره‌های پنج‌پر و قرقره شاخکدار و هشت ضلعی ایجاد شده است

تصویر ۴. مراحل ترسیم صفحه هشت ضلعی ستاره‌ای (مأخذ: تجزیه نقش پارچه توسط نگارندگان)

مشکی بیشترین استفاده را برای نخ‌های تار دارند، در حالی که قرمز، سبز، آبی و بژ در مقادیر کم برای نخ‌های پود استفاده می‌شوند. این رنگ‌ها در کنار نخ‌های نقره‌ای و طلایی در بروکار دمشق، درخشندگی خاصی به کار می‌بخشند (الأطرش، ۱۹۹۶: ۵۸). سوری‌ها از رنگ‌های تند و روشن در لباس‌های خود مانند قرمز روشن و سبز استفاده می‌کنند، این ذائقه رنگی، به دلیل فضای روشن و باز در سوریه و خاک سنگ آهک سفید در برخی مناطق است؛ که نور خورشید منعکس کننده آن است و چشم را خیره می‌کند (حمای، ۱۹۷۱: ۵۶)، همین‌طور رنگ قرمز، محبوب اهل این منطقه بوده است و ریشه‌ای کهن دارد که طبق باور مردم، رنگ قرمز کیفیت شگفتی دارد. به عقیده آنان این رنگ حاصل خیزی زمین را می‌افزاید و آنها را از ارواح خبیث حفظ می‌کند. قرمز، رنگ شادی و ثروت، رنگ تابستان، رنگ جنوب و نمادی از زندگی طولانی است (Kalter et al., 1992: 172). اجزای دیگر تصویری نقش هندسی بروکار دمشقی هر یک قابل مطرح هستند که در بخش‌های پیش رو به تفکیک اجزای عناصر و کیفیات بصری در پیشینه نقوش هندسی در تمدن و هنر اسلامی، همچنین در پیشینه نقوش هندسی پارچه بروکار در فرهنگ سوری و همین‌طور در توضیحات تفسیر شمایل‌شناسانه به آنها پرداخته خواهد شد.

ج) تفسیر شمایل‌شناسانه

آشنایی با ابعاد فرامتنی آثار هنری، امری ضروری به منظور درک مفهوم در تفسیر نقوش هندسی مندرج در پارچه بروکار سوری به حساب می‌آید. در واقع، تفسیر ارزش‌های نمادین اثر هنری در جوامعی که آن را تولید کرده‌اند، منطبق با دانش و شرایط فرهنگی- اجتماعی تولید آثار، انجام می‌شود. به عبارت دیگر، این تفسیرها تصویری واضح از جوانب فرهنگی، هنری و دینی در اطراف خود ارائه می‌دهند؛ بنابراین، مطالعه نقوش و درک عمق معانی آنها نیازمند آشنایی با ارزش‌اند محیط اطراف آن می‌باشد (Quraishi, 1967: 17-28)، تمامی نقوش موجود بر روی پارچه‌ی آرابسک در تحقیق حاضر، به طور عمیقی با محیط و جامعه سوری که آنها را تولید کرده‌اند، ارتباط دارند. این منطقه

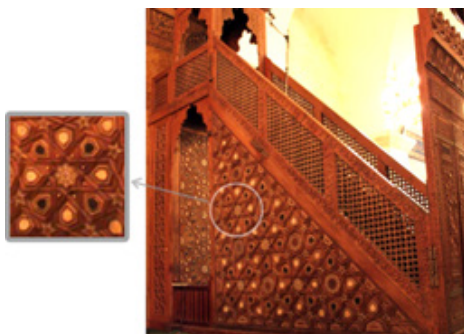
ویژه‌ای داشته است. در دوران رومی هم، خورشید را پشت سر مجسمه‌های خدایان قرار می‌داده‌اند.

تصویر ۶. خدایان نانایا و شمش، ۱۱۸۶-۱۱۷۲ ق. م (موزه‌ای لوور).

در مورد گل دمشق، این گل نماد فرهنگی سوریه محسوب می‌شود و نام خود را از سرزمین اصلی خود، دمشق گرفته است. روی ستون‌ها، مجسمه‌ها و منسوجات لباس‌های سوریه در دوره روم یافت می‌شود، جایی که رسم رومی‌ها و یونانی‌ها بر این بود که تاج گل‌هایی را دور سر قهرمانان یا دور گردن آنها به نشانه تایید قرار می‌دادند. سپس این رسم به لباس منتقل شد و روی لباس‌های سوری دوخت و گلدوزی شد (الحسن، ۲۰۰۸: ۱۶). نقوش هندسی پارچه‌های مورد مطالعه، به تاریخچه ساخت پارچه‌های بروکار با نقش آرابسک، در دوره عثمانی در سوریه، برمی‌گردد جایی که سوری‌ها علاقه زیادی به ساخت پارچه و تزئین آن با نقش‌های مختلف داشتند. علوم مهندسی نیز در آن دوره توسعه یافت و نمادها و اشکالی که قبلاً ظاهر نشده بودند از این تحول پدید آمدند. یکی از این اشکال هشت ضلعی ستاره ای است که در سوریه نه تنها روی پارچه، بلکه روی چوب و صنایع دستی مختلف بسیار رایج شده است (مرزوق، ۱۹۸۰: ۱۰۵). این هشت ضلعی ستاره ای با نمادهای هندسی مختلفی در هم آمیخته بود که در مرحله توصیف شرح داده شد و معانی آنها در مرحله تفسیر به تفصیل بیان خواهد شد. رنگ‌های به کار رفته در پارچه‌ی بروکار، ثابت هستند و قابلیت تغییر طبق مد روز ندارند؛ این رنگ‌ها از اولین منسوجات در قرن هفده میلادی تا کنون یکسان بوده و از دو دسته رنگ هفت‌تایی در یک قطعه پارچه شروع می‌شوند (معلا، ۲۰۱۴: ۴۵). رنگ‌های سفید و

و عناصر جزئی بلکه کلیت اثر هنری را نیز تشکیل می‌دادند (حسن، ۲۰۱۲: ۳۱). حضور پر رنگ هندسه از شاخصه‌های هنر اسلامی است و تمام تلاش هنرمندان مسلمان این است که، به مخاطب خود بیاموزد که چگونه علم را در اثر هنری بنگرد؛ علم هندسه (که در نقوش اسلامی کاربرد فراوان دارد) نه تنها نظمی شگفت‌انگیز را به تجلی می‌گذارد، بلکه زیبایی دنیا را نیز آشکار می‌سازد (طالبی، ۱۳۹۹: ۱۱۳). از طریق تلفیق عناصر اصلی و ساده‌ی هندسی با یکدیگر، اشکال زینتی جدید و پیچیده به وجود آمد که قبلاً در آثار هنری دیده نشده بودند. به همین دلیل این اشکال، به صورت مستقیم با هنر دینی اسلامی ارتباط دارند و به عنوان نماد این هنر تلقی می‌شوند (حسن، ۲۰۱۲: ۳۴-۳۶). از مهمترین این تزئینات می‌توان به هشت ضلعی ستاره‌ای اشاره کرد که روش طراحی آن در پارچه بروکار توضیح داده شد. این سبک هندسی هنری، در منطقه شام بسیار محبوب بوده است و به عنوان یکی از انواع هنر آرابسک مشهور در سوریه شناخته می‌شود (بهنسی، ۱۹۸۶: ۲۵۱). کاربردهای زینتی این هنر در عبادتگاه‌ها و روی منابر، مانند منبر چوبی در مسجد بنی امیه حلب (تصویر ۷) مشاهده شده است.

تصویر ۷. هشت ضلعی ستاره‌ای در حکاکی منبر چوبی در مسجد بنی امیه حلب (Alafandi, Rahim, 2014:326)

این هنر همچنین در اتاق‌های پذیرایی اشرافی خانه‌های سوریه و تزئینات آنها، مانند سقف و دیوارهای اتاق‌های پذیرایی در کاخ العظیم دمشق و تزئینات عجمی در قالب طراحی روی چوب در خانه غزاله در حلب (تصویر ۸) نیز دیده شده است.

تصویر ۸. هشت ضلعی ستاره‌ای در تزئینات عجمی در خانه غزاله در حلب (Alafandi, Rahim, 2016:605)

میزبان بسیاری از تمدن‌ها بوده است که از آن عبور کرده‌اند، از آنها تأثیر گرفته و بر آنها تأثیر گذاشته است، گاهی نمادها و نشانه‌های آنها را در فرهنگ بومی خود پذیرفته و آنها را در بخشی از ساختار خود گنجانده است. همچنین، واضح است که نقوش این پارچه‌ها از الگوهای هندسی پیچیده و تکراری تشکیل شده‌اند، که این سبک در دوره اسلامی اهمیت یافت. بدیهی است که آموزه‌های اسلام به منظور تکمیل سرمایه‌های اخلاقی و فرهنگی آمده است و این آموزه‌ها جامعه را به طرف کمال می‌برد. پیامبر اکرم فرمود: «من از آن جهت برانگیخته شدم که شرافت‌های اخلاقی را کامل کنم» (طبرسی، ۱۳۷۲: ۵۰۰) حدیث بالا به معنای آن است که پیامبر درصدد مراقبت از روح و اخلاق مردم و تربیت آنها بوده است، به عبارت دیگر، بر جنبه‌های برانگیزاننده اخلاقی تأکید می‌شود. این هدف معمولاً توسط هنرها نیز پیگیری می‌شود، و هنرمند طراح این رویکرد در اثر هنری خود ارائه داده است، که حاوی فرهنگ، هویت و معانی عمیقی در تمام عناصر زینتی هندسی در تکامل جدید موسوم به هنر اسلامی است. در پارچه مذکور دو رویکرد بازخوانی درون‌نقشی قابل طرح است؛ یکی در کلیت تمدن اسلامی و دیگر در بستر فرهنگ سوریه که برآمده از سنن و آداب طبیعت سوریه است.

پیشینه نقوش هندسی در تمدن و هنر اسلامی

هنرهای انسانی فرآیند پیوسته‌ای است که با تغییرات اجتماعی و سیاسی اطراف خود تکامل می‌یابد و وضعیت و تأثیرات را منعکس می‌کند. یکی از ویژگی‌های برجسته در آثار هنر اسلامی استفاده از نقوش هندسی و گیاهی بوده است (الفیاض و حمود، ۲۰۱۱: ۲۳۳-۲۳۴). زمانی که علوم هندسی تداخل‌های نمادین، کیهانی و فلسفی داشت، سازندگان به طور چشم‌گیری به اصول هندسی پایبند بودند در ساختمان‌ها و ارتفاعات سازه‌ها و در طرح‌ها و ترکیب آنها در نقشه‌های معماری مشاهده شد (ویلسون، ۱۹۹۹: ۱۴). با توسعه علوم و پیشرفت هندسه در سرزمین‌های شام، فارس و بین‌النهرین، اشکال هندسی ساده موجود در طول دوران قبلی سوریه تحول یافته و شخصیت جدید و اهمیت بیشتری یافتند. این اشکال نه تنها به عنوان نماد

هشت ضلعی ستاره‌ای در نتیجه تلاقی دو مربع و دایره

با تلاقی دو مربع و دایره، شکل هشت ضلعی ستاره‌ای به وجود می‌آید و نظامی تکاملی بین ماده و روح را نمایان می‌کند (مهدی سلامه، ۲۰۱۶: ۱۱). لازم به توضیح است که هشت ضلعی از دو مربع تشکیل می‌شود: مربع اول نشانه‌ی چهار عنصر طبیعت شامل آب، آتش، هوا و خاک (ماده) و مربع دوم نشانه‌ی چهار جهت اصلی و وسعت کیهانی است (روح). این نظام دلالت‌هایی در مورد وجود یک قدرت عظیم که بر همه قوانین طبیعت حاکم است دارد. به همین دلیل هنر اسلامی ایده ارتباط میان هشت ضلعی ستاره‌ای و آیه‌ای که عرش الهی را با هشت ارکان «و فرشتگان در اطراف (آسمان) اند و عرش پروردگارت را آن روز هشت (فرشته) بر سر خود برمی‌دارند» (سوره الحاقه، آیه ۱۷) توصیف کرده، را پذیرفت.

شمسه هشت ضلعی به مثابه خورشید حیات بخش در نقوش نمونه پارچه بروکار سوری

در فرهنگ سوریه، خورشید نماد زندگی و منبع خوشبختی و انرژی مثبت انسان است. براساس مفاهیم عامه، خورشید نقش مهمی در زندگی و خوشبختی مردم دارد. آفتاب، گرما، نور و قدرت برای رشد کشاورزی است (حمای، ۱۹۷۱: ۷۱). انرژی آفتاب با نور قوی خود، منبع نوری بیدار کننده برای روز و زندگی است همچنین دین نیز به مثابه خورشید جهت بیداری روح است. بنابراین، آفتاب یکی از نشانه‌های خدا و شاهد بر قدرت، وحدت و برنامه‌ریزی پروردگار برای اداره هستی است که به آن قسم خورده است «سوگند به خورشید و تابندگی‌اش»^{۱۸} (سوره الشمس، آیه ۱). اوقات نماز و روزه نیز به این مفهوم صبح تا غروب مرتبط هستند، که خود الله در سوره نور، خود را نور آفتاب توصیف کرده است. «خدا نور آسمان‌ها و زمین است»^{۱۹} (سوره النور، آیه ۳۵). از اینجاست که حضور آفتاب در مرکز هشت ضلعی ستاره‌ای، در این پارچه نشانه‌ای از قدرت الهی به منظور ایجاد مفهوم انرژی، قدرت و زندگی برای کسی که آن را پوشیده است، تلقی می‌شود.

خطوط راست عمود و افق در نقوش هندسی پارچه بروکار سوری

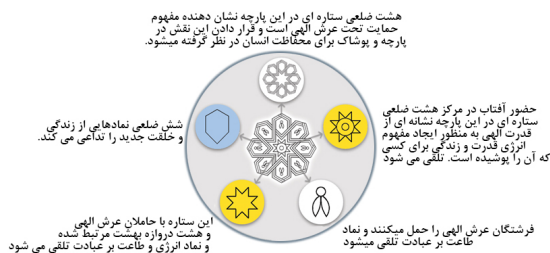
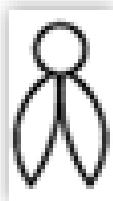
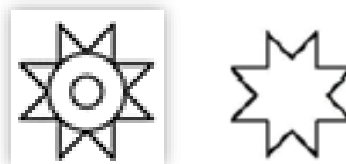
زمانی که خط افقی در تمدن‌های باستانی سوریه نمادی از مرگ بود، خط عمودی نماد زندگی و با تقاطع این دو خط، خیر بر شر برتری می‌یابد (حمای، ۱۹۷۱: ۷۴-۸۱). پیام اسلام معنای جدیدی برای خط مستقیم آورد و آن را نمادی از راه مستقیم مطرح کرد (الجبلاوی، ۲۰۰۹: ۵۸). انسان با تمسک به خدا به راه هدایت می‌رسد که در سوره آل عمران به آن به عنوان «صراط مستقیم» اشاره شده است، «چگونه کفر می‌ورزید با اینکه آیات خدا بر شما خوانده می‌شود و پیامبر او میان شماست و هر کس به خدا تمسک جوید قطعاً به راه راست هدایت شده است»^۶ (سوره آل عمران، آیه ۱۰۱). تقاطع این خطوط در نقوش نمونه پارچه بروکار سوری، نمایانگر استقامت و تلاش برای دفع بدی‌ها فسادها است و در این صورت خیر پیروز شده و سلامت عمومی برقرار می‌شود.

مربع در نقوش نمونه پارچه بروکار سوری

مربع در تمدن‌های باستانی سوریه به دلیل تعادلی که نشان می‌داد مورد توجه قرار گرفت و معانی مختلفی داشت، زیرا نماد چهار عنصر طبیعت بود: آب، آتش، هوا و خاک. همچنین، دلالت‌هایی را به هر چهار جهت نیز اشاره می‌کرد (الجبلاوی، ۲۰۰۹: ۵۸) این تعادل هندسی باعث شد که کعبه به عنوان اولین خانه در ادیان آسمانی مربع شکل باشد (مهدی سلامه، ۲۰۱۶: ۱۱).

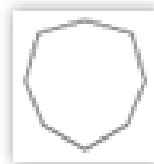
دایره در فرهنگ‌های باستانی سوریه، دایره معنای مقدسی داشته، به عنوان نماد دوام و جاودانگی مورد استفاده قرار می‌گرفته است. همچنین، دایره به مسیره‌ای سیارات، چرخه شب و روز، گذر ماه و سال اشاره می‌کند (برکات، ۲۰۰۲: ۸۷). این نماد به حرکت سیاره، به زمینه فعالیت و حیات دائمی اشاره دارد (حمای، ۱۹۷۱: ۷۴). این مفهوم قدسی که حرکت بی پایان را به مثابه طواف کعبه شکل می‌دهد. مشاهده می‌شود که این نماد مرتبط با بسیاری از نمادهای مقدس دیگر در فرهنگ‌های باستانی سوریه مانند خورشید و ماه است (قانصو، ۱۹۹۵: ۹۴).

معنوی که فرشتگانی عرش الهی را حمل می‌کنند اشاره دارند، ترکیب شده، این هشت ضلعی ستاره‌ای در این پارچه نشان‌دهنده مفهوم حمایت تحت عرش الهی است و قرار دادن این نقش در پارچه و پوشاک، برای محافظت انسان در نظر گرفته می‌شود.

ستاره‌ی هشت‌پر و هشت ضلعی در نقوش نمونه پارچه بروکار سوری

ستاره‌ی هشت‌پر در اصل نمادی از خورشید یا خدای خورشید در میان اشوریان (شمش) بوده است (غزوان، ۲۰۱۲: ۵۲۱). به عبارت دیگر، ستاره‌ی هشت‌پر نمایانگر خورشید، نور و گرما می‌باشد. همچنین، این ستاره به ستاره‌ی ایشتار مرتبط بوده که با سیاره‌ی زهره هماهنگ بوده است. اما هنرمند مسلمانی که آن را به شکل هندسی نقاشی کرده، آن را به شکل هشت ضلعی بازگردانده و به آن معنای مربوط به عدد هشت از ابعاد روحانی و اعتقادی را افزوده است که با عظمت و کمال مرتبط می‌شود. همچنین، این ستاره با حاملان عرش الهی و هشت دروازه بهشت مرتبط شده (برکات، ۲۰۰۲: ۸۷)، پیامبر اکرم فرمود: «بهشت دارای هشت در است» (طبرسی، ۱۳۷۲: ۵۱۱).

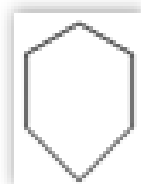
نمودار ۱. تفسیر نقوش پارچه آرابسک هندسی صفحه هشت ضلعی ستاره‌ای (مأخذ: تفسیر نقش پارچه توسط نگارندگان)

۲. پیشینه نقوش هندسی پارچه بروکار در فرهنگ سوری

مشاهده شد که همه‌ی نقوش موجود بر روی نمونه پارچه بروکار مورد مطالعه با استفاده از سبک هندسی طراحی شده‌اند و شامل خطوط مستقیم، مربع، دایره و لوزی، به همراه تلاقی برخی از آنها با یکدیگر، به شکلی که پیشتر ذکر شد، تشکیل شده‌اند. می‌توان این نقوش هندسی را به مراحل تاریخی قدیمی در سوریه نسبت داد؛ زیرا از ابتدای تاریخ، ساکنان منطقه از اصول ساده‌ی هندسی در محاسبات زمین‌کشاورزی، محاسبات ستاره‌شناسی، و ساخت ساختمان‌ها استفاده کرده‌اند. سپس یونانیان و رومیان این هندسه را توسعه دادند (ویلسون، ۱۹۹۹: ۱۴)، در دوره رومی در سوریه، به‌ویژه در شهر پالمیرا، آثاری بازمانده از قرن اول و دوم میلادی وجود دارد که شامل نقوش ساده‌ای از لوزی‌ها و دایره‌ها در ستون‌های طاق پیروزی (تصویر ۹)، و همچنین نقوش مربع، دایره و لوزی روی زیورآلات مجسمه زنان در آن دوره می‌باشد (تصویر ۱۰).

شش ضلعی‌های پارچه بروکار دمشق

خداوند تعالی این جهان را در شش روز خلق کرد، که بر اساس باور هنرمند مسلمان، به این شکل، شش ضلعی نمادی از این شش روز می‌باشد (الزعبی و غنوم، ۲۰۱۸: ۱۱۳). از این رو، شش ضلعی نمادهایی از زندگی و خلقت جدید را تداعی می‌کند.

فرشتگان در نقوش نمونه پارچه بروکار سوری

در اینجا این هشت ضلعی ستاره‌ای با هشت نماد

دیوانه است» ۲۰ (سوره القلم، آیه ۵)، همچنین در «و از شر (هر) حسود آنگاه که حسد ورزد»^{۲۱} (سوره الفلق، آیه ۵) آمده است، هر چند اسلام تأکید دارد که از اذکار وحدانی، قرائت قرآن و عبادات برای دوری از تأثیرات منفی حسودان استفاده شود، اما عادات و میراث‌های فرهنگی سوری همچنان باور به قدرت نقش لوزی به عنوان نماد دفاع از خود در مقابل حسد و بدی‌ها دارد.

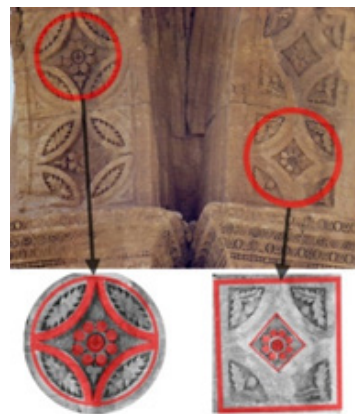
-ستاره پنج‌پر و شکل قرقره شاخکدار در نقوش نمونه پارچه بروکار سوری

نقش مایه، در هر فرهنگی، عامل انتقال مفاهیم و معانی از جانب خالق اثر به مخاطبان است؛ و پشت هر نقش مایه، خالق آن حضور دارد که با نقوش و اشکال، صور خیال خود را در ضمن نقش مایه‌ها متجلی می‌سازد (طالبی، ۱۳۹۹: ۱۱۳). شکل‌های ستارگان این پارچه از طریق تقاطع خطوط، مانند ستاره پنج‌پر و دو ستاره (قرقره شاخکدار) نمایانگر یک پیشرفت در ترکیب خطوط شعاعی است، اما در واقعیت وجود این ستاره‌ها فاقد معنی و بیهوده نبوده، طراح این شکل هندسی، هنرمندی است که آثار خود را ایجاد و آن را به سمتی خاص هدایت می‌کند. عمداً خطوط اصلی را تمدید و قطع می‌کند تا به این شکل هندسی دست یابد و اثر به نتیجه دلخواه برساند.

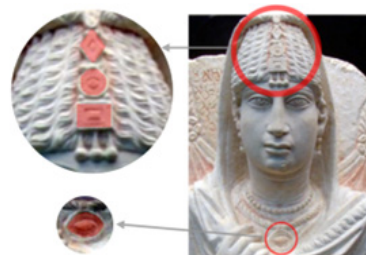
ستاره پنج‌پر، طبق باورهای قدیمی در فرهنگی سوریه، ارتباطی با شکل کلی کف دست وجود دارد که افراد را از چشم بد محافظت می‌کند. (حمامی، ۱۹۷۱: ۸۱)

همچنین، این ستاره‌های پنج‌پر می‌توانند نمایانگر پنج نماز روزانه باشند که از جمله اصول اساسی دین اسلام محسوب می‌شوند، و تبعیت از دستورات خالق برای پایبندی به انجام نمازها «بر نمازها و نماز میان‌ه مواظبت کنید و خاضعانه برای خدا به پا خیزید»^{۲۲} (سوره البقره، آیه ۲۳۸) انسان را از آسیب‌ها محافظت کرده، و او را از گناهان و معاصی دور نگه می‌دارد. «آنچه از کتاب به سوی تو وحی شده است بخوان و نماز را برپا دار که نماز از کار زشت و ناپسند

تصویر ۹. نقوش لوزی‌ها، دایره‌ها و گل‌های دمشق در ستون‌های طاق پیروزی در قرن دوم میلادی، شهر پالمیرا (Schmidt, colinet, 1994:74)

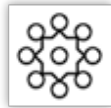

تصویر ۱۰. نقوش مربع، دایره و لوزی در مجسمه زن زیبا، در قرن ۱۵۰ میلادی، شهر پالمیرا (الأسعد و هانس فیین، ۲۰۰۶: ۴۵)

-لوزی در نقوش نمونه پارچه بروکار سوری

لوزی یک شکل هندسی خلاصه شده از تصویر چشم انسان به حساب می‌آید و در گذشته، شهروندان باستان سوریه آن را به عنوان نگهبان امین می‌پنداشتند که از طریق آن از حسد و شر حفظ شوند این باور در تزئین سنگ‌های قیمتی با نقوش لوزی یا چشم، که بر پیشانی عروسان قرار می‌گرفت و به عنوان نگهبان نام‌های «ناطور» یا «عَوینه» شناخته می‌شد، استفاده می‌شد تا فرد از چشم حسود و شرور دور نگه داشته شود. به نظر می‌رسد که این اقدام به معنای دور کردن چشم حسود از نگاه مستقیم به چهره و چشمان عروس‌ها بوده است. باور به آسیب از چشم زخم و شر آن در اکثر جوامع ریشه‌دار است و همچنین از گذشته به عنوان نماد کف دست و پنج انگشت استفاده می‌شده است (حمامی ۱۹۷۱: ۷۷-۸۱). در قرآن، حسد و چشم حسود به صراحت ذکر شده‌اند. «و آنان که کافر شدند چون قرآن را شنیدند چیزی نمانده بود که تو را چشم بزنند و گفتند او واقعاً

گل رز دمشق در نقوش نمونه پارچه بروکار سوری

اما گل‌ها به بخشش اشاره می‌کنند و وجود گل روی منسوجات علاوه بر زیبایی، نماد خوش بینی به خوبی، زندگی و حاصل‌خیزی است. سوری‌ها باور دارند کسی که لباسی با طرح گل بپوشد گویی در میان باغ شادی، پر از گل و عطر می‌گردد (حماسی، ۱۹۷۱: ۶۶)، و گل رز دمشق به عنوان نماد فرهنگی این کشور در نظر گرفته می‌شود که انرژی زندگی را در آن می‌بینند. این مفهوم فرهنگی تمدنی با حیات و حاصل‌خیزی نیز مرتبط است. شکی نیست که نظام تزئینات آرابسک و قواعد آن، یک میراث محلی باستانی است که در آن هنرمند، تزئینات دارای ترکیب بندی منتشر به طوری که تمام سطح را می‌پوشاند را به کار می‌گیرد؛ گویی ترس از حضور آشکار و نهان شر وجود دارد. این باور قدیمی است که همچنان در هنر اسلامی رواج دارد (بهنسی، ۱۹۸۶: ۲۴۳). به همین دلیل، هنرمند طرح این الگوی هندسی را با عناصر تکمیلی اشباع کرده است. اما آنچه قابل توجه است این که او عمداً فرهنگ انباشته خود را از طول تاریخ یادآوری می‌کند، که از دوران تمدن‌های باستانی سوریه تا زمانی که این پارچه اختراع شد، از این ویژگی‌های فرهنگی بومی بهره‌مند بوده است. از آنجایی که اقلیم و محیط در ماهیت هنر نقش دارد، از گیاهان در نقوش و انتقال مفاهیم باورهای‌شان استفاده می‌کنند (عوض، ۱۹۹۹: ۸)، بنابراین برای هنرمند ضروری بوده است که با افزودن خورشید و گل رز دمشق در این فضاهای خالی نقش اصلی را پر کند. ایده‌ی پرکردن سطوح، شاید بیانگر این است که خداوند همه جا هست گویی اجزای چنین اثر هنری با توحید پیوند دارند. تکرار یکنواخت نقوش هندسی و خطوط گوناگون مؤید این ایده است که هر چه واحدهای تزئینی بیشتر باشند، این نقوش بیشتر تکرار شده و زیباتر و درهم تنیده‌تر می‌شوند (القیاض و حمود، ۲۰۱۱: ۲۳۶) این همان چیزی است که در پارچه‌ی آرابسک به وضوح یافت می‌شود، بنابراین تکرار عناصر یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های نقوش این گونه از پارچه بوده است. از آنجایی که همه این نقوش هندسی

باز می‌دارد و قطعاً یاد خدا بالاتر است و خدا می‌داند چه می‌کنید»^{۲۳} (سوره العنکبوت، آیه ۴۵). از این رو، نماد ستاره پنج‌پر و قرقره شاخکدار به مفهوم جدید، در عبادت و اطاعت از خداوند و اجتناب از آزار دیگران علاوه بر حفاظت از انسان در برابر شرها و گناهان می‌رسد. در مورد نقوش منسوجات شهر پالمیرا در قرون اول تا سوم میلادی، برخی نقوش هندسی مانند ستاره هشت‌پر و گل رز دمشق (تصویر ۱۱) بوده است و ستون‌های طاق پیروزی مشاهده می‌شوند. فرهنگ سوریه به دلیل علاقه به طبیعت شناخته شده و این علاقه باعث شده است که معمار سوری در طول دوره‌ها این رویکرد را در طراحی فضاهای داخلی خانه‌ها و حیاط‌های پر از درختان و گل‌های مختلف مانند انار، یاسمن شامی، بابونه، سوسن و گل رز دمشق انعکاس داده است. به عنوان مثال، گل رز دمشق به دلیل ارتباط با میراث فرهنگی، تمدنی، مراسم و آداب و رسوم ملی (معلا، ۲۰۱۴: ۲۳)، توسط یونسکو به عنوان یکی از میراث‌های فرهنگی ناملموس سوریه در سال ۲۰۱۹ میلادی فهرست شده است. (URL).

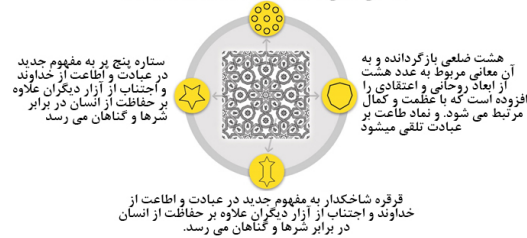

تصویر ۱۱. نقوش ستاره‌ای هشت‌پر و گل رز دمشقی روی منسوجات شهر پالمیرا (Schmidt, colinet) (1994:47)

بروکار با بررسی نقش‌ها و ترسیم مجدد آن‌ها به صورت دیجیتال، سپس گذر از تحلیل هر عنصر به صورت جداگانه و در آخر تفسیر معانی کتیبه‌ها برای به دست آوردن معنای ذاتی و عمیق آنها به شرح زیر آمده است. - از یافته‌های این مطالعه، آن که پارچه‌های بروکار موسوم به نام آرابسک دو گونه دارد؛ نقوشی که برآمده از توسعه هندسی یک گره اسلامی است که به کلیت فرهنگی جهان اسلام متعلق است؛ مانند: هشت ضلعی ستاره‌ای، ستاره هشت ضلعی، شش ضلعی، ستاره پنج پر، قرقره شاخکدار و فرشتگان. و نقوشی که عناصر الحاقی تزیینی به نقش اصلی است و بیشتر به فرهنگ سوری وابستگی داشته‌است، مانند: خورشید، و گل رز دمشقی. در بخش تحلیل نقوش، محققان به این نتیجه رسیدند که نقوش پارچه بروکار تحت تأثیر فراوان محیط اطراف هنرمند طراح بوده است. و یک ترکیب از عناصر جدید و سرمایه‌های مرتبط با باورهای قدیمی با نمادها و اشکال آنها برای ایجاد مجموعه‌ای داستانی نوین ایجاد کند که توسط نقوش هندسی آرابسک بر پارچه بروکار دمشقی روایت شود. در مرحله تفسیر نتیجه گرفته شد که نقوش هنر آرابسک دارای معنای فرهنگی و مذهبی متکی بر آیات قرآنی به‌عنوان معتبرترین مرجع است، هنر آرابسک در دوران اسلامی معاصر و چشم‌اندازهای غنی از نمادها و اصولی که طراح هنرمند سوری در آن از نقوش هندسی استفاده کرده است، نمایان می‌شود. این نقوش به گونه‌ای تکامل یافته‌اند که یک ترکیب هندسی، هماهنگی فکری و نمادین حول محور وحدت در عین برخورداری از کثرت نقوش را نمایش می‌دهند. نقوش هندسی، عناصر نمادین و الحاقی را به تصویر می‌کشند که از فلسفه توحید و اخلاص در اطاعت و عبادت خالق برخاسته، وسیله‌ای برای بیان وحدانیت الهی هستند. همچنین هنرمند نشان داده است که تمایل دارد یک ترکیب کلی، متکی بر فلسفه خلق اثر نمادین در زمینه‌های حاصل‌خیزی، زیبایی، و تجدد در زندگی بسازد. جوانب معنوی این اثر هنری، از اطاعت و درک عمیق ارزش‌های فرهنگی و دینی الهام گرفته‌اند. پس پوشیدن این پارچه به‌عنوان لباس، یک افتخار است. پارچه بروکار یک پارچه ارزشمند از ابریشم با نخ‌های طلا است، که گویی با بهشت ارتباط دارد. این پارچه

بر اساس ویژگی‌ها و قواعد هنر اسلامی ترسیم شده‌اند، مهم‌ترین شاخصه‌ی آنها انتزاع و تجرد، تکرار موزون، پر سازی کامل سطوح است (طالبی، ۱۳۹۹: ۱۱۳). به نظر می‌رسد اساس زیبایی شناختی این پارچه‌ها، وحدت در کثرت و کثرت در وحدت می‌باشد. لذا در زیبایی شناسی، تجلی وحدت و کثرت و دست یابی به اندیشه توحیدی باعث توجه به سوی خالق یگانه می‌گردد که به گفته یکی از محققین، منشأ زیبایی شناسی توحید، عدل و کرم خداوند است که به صورت وحدت، توازن و کثرت می‌توان در آثار هنر الهی مشاهده نمود.

گل رز دمشقی به عنوان نماد فرهنگی این کشور در نظر گرفته میشود که انرژی زندگی را در آن می بینند. این مفهوم فرهنگی تمدنی با حیات و حاصل خیزی نیز مرتبط است.

نمودار ۲. تفسیر نقوش پارچه آرابسک هندسی شامل صفحات هشت ضلعی ستاره‌ای و نقوش مجاور (مأخذ: تفسیر نقش پارچه توسط نگارندگان)

نتیجه گیری

پژوهش حاضر در پی درک معنای نقوش آرابسک در پارچه بروکار بوده است، هنرمند سوری از طریق بهره‌گیری از نقوش آرابسک هندسی، زیبایی فرهنگی خود را به نمایش می‌گذارد و پیام هنری خود را که از سنت‌ها، عادات و طبیعت الهام گرفته است، تبیین می‌کند. هنر سوری بر درک عمیق از فرهنگ و طبیعت استوار است، که نشانه صحیحی از سرمایه‌های فرهنگی و عادات سوری است. تأیید این فرضیه که نمادهای پارچه‌ی آرابسک هندسی، نقش مهمی در حفظ میراث و شخصیت مردم سوری و تثبیت هویت آنها دارد؛ با استخراج معنای نقوش آرابسک نمونه مورد مطالعه به دست آمد؛ برای شناخت آداب، میراث و سرمایه‌های فرهنگی بازتاب یافته در پارچه‌های سنتی سوری مطالعه‌ی بسیاری انجام شد. نمادهای موجود در نقوش پارچه‌ها بر اساس رویکرد آیکونولوژی پانوفسکی و در سه مرحله‌ی توصیف، تحلیل و تفسیر مورد مطالعه و تحلیل قرار گرفت. نخست توصیف نقوش پارچه‌های

نمادی از توجه به حضور الهی را در خود جای داده است و نشان‌دهنده‌ای اراده در اطاعت و عبادت است. باور هنرمند مسلمان به خلق جهان در شش روز مبتنی بر آیات الهی، هماهنگ با شش ضلعی نمادین نقوش هندسی پارچه بروکار می‌باشد که نمادهایی از زندگی و چگونگی خلقت را تداعی می‌کند. «و اوست کسی که آسمان‌ها و زمین را در شش هنگام آفرید و عرش او بر آب بود تا شما را بیازماید که کدام یک نیکوکارترید»^{۲۴} (سوره هود، آیه ۷). ارزش و اهمیت والایی نقوش اسلامی، قرار گرفته بر پارچه ابریشم زربفت نفیس دارای هم‌شانی با لباس خواص اهل بهشت است، چنانچه در کتاب آسمانی مسلمین آمده: لباس اهل بهشت ابریشمین و دارای رنگ‌های سبز است. «آن‌اند که بهشت‌های عدن به ایشان اختصاص دارد که از زیر (قصرها) شان جویبارها روان است در آنجا با دستبندهایی از طلا آراسته می‌شوند و جامه‌هایی سبز از پرنیان نازک و حریر ستبر می‌پوشند در آنجا بر سریرها تکیه می‌زنند چه خوش پاداش و نیکو تکیه‌گاهی»^{۲۵} (سوره الکهف، آیه ۳۱) این مهم، باعث تأکید بر اهمیت معانی عمیق نقوش این پارچه فوق‌العاده نفیس و ضرورت حفظ و احیای آن می‌شود. پیشنهاد پژوهش حاضر این است که این پارچه‌ی گرانبها در صنعت پارچه‌بافی به‌گرددش در آید تا ارزش‌های هنری سرشار از معانی آن حفظ شده و مانع از بین رفتن آن شود. پارچه‌های بروکار دمشق آرابسک هندسی به دلیل نمادهای توحیدی، برای استفاده در مجامع مذهبی رسمی بسیار مناسب است. به عنوان نمونه کشور سوریه علاقه‌مند به برگزاری نشست‌های مذهبی و کنفرانس‌ها در جهت همگرایی تمدن‌ها و ایجاد پیام صلح است، این نشست‌ها می‌تواند محملی برای بهره‌گیری از این پارچه باشد. علاوه بر این، با به کارگیری این پارچه‌ها در لباس‌های زنانه می‌توان ویژگی‌های هویت سوری را حفظ کرد. از دیگر کاربردهای پارچه‌ی بروکار می‌توان به گنجاندن این پارچه در طراحی و اجرای لباس‌های مجلسی بلند موسوم به عبا اشاره نمود، به علاوه می‌توان از آن در منسوجاتی کاربردی‌تر همچون شال و کیف استفاده کرد. به این ترتیب ارزش هنری این میراث برجسته با استفاده از آن در پوشش افراد و امتیاز پیوند آن با معانی متعالی توحیدی هر چه بیشتر حفظ خواهد

شد.

پی‌نوشت‌ها

۱. Brocade: معادل کلمه بروکار در زبان فارسی، زربفت است.
۲. Arabesque: آرابسک در سوریه شامل نقوش اسلیمی، هندسی و گیاهی می‌شود.
3. Iconology
4. Eva Wilson
5. Florence Ollivry
6. Johannes Kalter, Margareta Pabaloi, Maria Zernickel
7. Ervin Panofsky
8. Pocatello
9. Brocard
۱۰. منیر کیال: ۱۹۳۱-۲۰۲۰ میلادی، محقق دانشگاهی سوری است، مقالات متعددی در وزارت فرهنگ سوریه درباره تاریخ و صنایع دستی در سوریه منتشر کرده است.
۱۱. Antoine-Baronde: (1801-1872) خاورشناس و مترجم فرانسوی است. به ترجمه‌های متعددی از متون عربی کلاسیک و تاریخی به زبان فرانسوی مشهور است و سفرهای اکتشافی بسیاری به سوریه، مصر، ترکیه، مراکش و الجزایر انجام داد. در سال ۱۸۳۳ دمشق را زیارت کرد و مشاهدات و تجارب خود را در کتابی به ثبت رسانید و زندگی روزانه، فرهنگ و میراث معماری را در سوریه و مصر در قرن نوزدهم توصیف کرد.
12. Jean Bezon
13. Damascene rose
14. The goddess Nannaya
15. The goddess Shamash
۱۵. «وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»
۱۶. «وَالْمَلِكُ عَلَىٰ أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةً»
۱۷. «وَالشَّمْسُ وَضَحَاهَا»
۱۸. «اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»
۱۹. «وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُزِلُّوكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ»
۲۰. «وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ»
۲۱. «خَافِطُوا عَلَى الصَّلَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ»
۲۲. «اتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ»

- قانصو، أكرم. (١٩٩٥). *التصوير الشعبي العربي*. الكويت. عالم المعرفة.
- كمال، منير. (٢٠٠٧). *مآثر شامية في الفنون والصناعات الدمشقية*. دمشق. الهيئة العامة السورية للكتاب. وزاره الثقافه.
- مرزوق، محمد عبد العزيز. (١٩٨٠). *قصه الفن الاسلامي*. القايره. الاجلو المصريه.
- معلا، طلال. (٢٠١٤). *التراث الثقافي الالمادي السوري المهارات المرتبطه بالفنون الحرفيه التقليديه*. الجزء الأول. وزاره الثقافه-الأمانه السوريه للتنميه.
- مهدي سلامه، هيام. (٢٠١٦). *جماليات الشكل الهندسي في الفن الاسلامي وتطبيقاتها المعاصره. مجله العماره والفنون والعلوم الانسانيه*. ١ (٣). ٣٠٧-٣٢١.
- ويلسون، ايفا. (١٩٩٩). *الزخارف والرسوم الاسلاميه*. ترجمه. آمال مريود، بيروت. دار قايس للطباعه و النشر و التوزيع.
- يوسف، محمد عصام و حسن منهل. (٢٠٠٦). *تصنيف الأقمشه التقليديه السوريه*. رساله جامعيه. قسم النسيج. جامعه دمشق.
- References**
- Alafandi, R., Asiah, A. (2014). Umayyad Mosque in Aleppo yesterday, today and tomorrow. *International Journal of Arts and Sciences*, 7 (5), 319-347.
- Alafandi, R., Asiah, A. (2015). Aleppine Polychrome Wooden (Ajami) Rooms in Syria. *2nd International Scientific Conference on Applied Sciences and Engineering*, 11-24.
- Alafandi, R., Asiah, A. (2016). The Lost Treasure of The Polychrome Wooden (Ajami) Interior of Ghazalyeh House, Aleppo, Syria. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 596-620.
- Alasaad, K., Hansen, V., (2006). *Zenobia Malekat Tadmor wal Sharq*, Damascus: Salhani Printing Establishment, (Text in Arabic).
- AlAtrash, R., (1996). *Alharir fi Dimashq*, (1st ed), Damascus: Ministry of Culture, (Text in Arabic).
- Alfayyad, M., Hammoud, M., (2011). *Traditional Crafts in Syria*, Damascus: Al-Huda Publishing House, (Text in Arabic).
- Alhasan, A., (2008). *Alazya' Alsha'biya Alnisaeiya fi Souria*, Damascus: General Federation of Women in Syria Publication, (Text in Arabic).
- Alzobi, S., Ghanom, S., Ghanom, M., (2018). *Alzakhrifa Alarabiya*, Damascus: University of Damascus, Faculty of Fine Arts, (Text in Arabic).
- Awad, E., (1999). *Alta'wiza wl Tamaem wl Ahjiba*, Cairo: Madbouly Bookshop, (Text in Arabic).
- Bahnassi, A. (2008). Alsina'a Alyadawiya Al-Dimashqia. *Al-Marifa*, 532, 95-111. (Text in Arabic).
- Bahnassi, A., (1986). *AlSham Alhadara*, Damascus: Ministry of Culture, (Text in Arabic).
- Barakat, M. (2002). Alkhat AlArabi w Alraqsh Arabesque. *Dakhaer Journal*, 9, 65-93. (Text in Arabic).

٢٣. «وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا»

٢٤. «وَلَيْكَ لَهُمْ جَنَّاتٌ عَدْنٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا»
منابع

- آيات قرآن كريم. ترجمه فولادوند.
- رزاقی، فهيمه، دادخواه، پژمان و مسعود محمدزاده. (١٤٠١). خوانش آيكونولوژيك نشانه‌ی نمادين سيمرغ در منسوجات ساساني مبنی بر ديده‌گاه پانوفسكي. *فصلنامه‌ی رهپويه‌ی هنرهای صناعی*. ١ (٣). ٢١-٧.
- طالبی، حسن. (١٣٩٩). قابليت‌های نقوش اسلامي در گرافيك شهرهای اسلامي در دوران معاصر. *دوفصلنامه پژوهشنامه گرافيك و نقاشی*. ٣ (٤). ١٠٠-١٢١.
- ويلسون، اوا. (١٣٩٧). *طرح‌های اسلامي*. ترجمه محمد رضا رياضي. تهران. سازمان مطالعه و تدوين كتب علوم انساني دانشگاه‌ها (سمت). مركز تحقيق و توسعه علوم انساني
- الأسعد، خالد و هانس، فيين أوفه ويدبرغ. (٢٠٠٦). *زنوبيا ملكه تدمر والشرق*. دمشق. مؤسسة الصالحاني للطباعه و النشر..
- الأطرش، ريم منصور. (١٩٩٦). *الحرير في سوريا*. الطبعة الأولى. دمشق. وزاره الثقافه.
- الجلاوي، كمال محمود. (٢٠٠٩). *موسوعه الأفكار الرمزيه بالعماره المصريه بعد دخول الاسلام*. المجلد الأول. القايره.
- الحسن، أحمد محمود. (٢٠٠٨). *الأزياء الشعبيه النسائيه في سوريا*. دمشق. منشورات الاتحاد العام النسائي.
- الزعبي، سوسن - غنوم، سمير و غنوم، محمد. (٢٠١٨). *الزخرفه العربيه*. جامعه دمشق. كليه الفنون الجميله.
- الفياض، محمد فياض و حمود، ماجد هاشم. (٢٠١١). *الحرف التقليديه في سوريا*. دمشق: الاتحاد العام للحرفيين. دار الهدى للنشر.
- بركات، محمد مراد. (٢٠٠٢). الخط العربي والرقش (الأرابيسك). *مجله الدخائر*. ٩. ٥٦-٩٣.
- بهنسي، عفيف. (١٩٨٦). *الشام الحضاره*. دمشق. وزاره الثقافه.
- بهنسي، عفيف. (٢٠٠٨). *الصناعه اليدويه الدمشقيه. مجله المعرفة*. ٩٥-١١١.
- حسن، زكي محمد. (٢٠١٢). *في الفنون الاسلاميه*. مصر، القايره. مؤسسه هنداوي للتعليم و الثقافه.
- حمامي، حسن. (١٩٧١). *الأزياء الشعبيه وتقاليدها في سوريا*. دمشق. منشورات وزاره الثقافه.
- طبرسي، فضل بن حسن. (١٣٧٢). *مجمع البيان في تفسير القرآن*. چاپ سوم. ج ١٠. تهران. ناصر خسرو.
- عوض، عصمت أحمد. (١٩٩٩). *التعويذه و التمايم و الأحجبه*. القايره. مكتبه مدبولي.
- غزوان، معتز. (٢٠١٢). الدلالات الفكرية والرمزية للفن الاسلامي في التصميم المعاصر. *مجله كليه الاداب*. ١٠١. ٥٠٥-٥٤٩.

- Arts & Painting Research*, 3 (4), 110-121, (Text in Persian).
- *The Holy Quran*, Translated by Fouladvand, (Text in Arabic and Persian).
 - Wilson, E., (1999). *Islamic Decorations And Drawings*, translated by: Amal Aaryoud, Beirut: Qabes Publications, (Text in Arabic).
 - Wilson, E., (2018). *Islamic Designs*, translated by: MohammadRiza Riazi, (9th ed), Tehran: SAMT, (Text in Persian).
 - Yousif, M., Manhal, H., (2006). *Classification of Syrian traditional fabrics*, Thesis, Damascus: University of Damascus, (Text in Arabic).
 - URLs
 - URL1: <https://ich.unesco.org/en/RL/practices-and-craftsmanship-associated-with-the-damascene-rose-in-almrah-01369>, date access: 2/12/2023
 - Elgabalawy, K., (2009). *Mawsoet Alafkar Alramzeya Belamara Almasriya Ba'ad Dokhoul Al-Islam*, (1st ed), Cairo, (Text in Arabic).
 - Ghazwan, M. The intellectual and symbolic connotations of Islamic art in contemporary design. *Al-Adab Journal*, 101, 505-549. (Text in Arabic).
 - Hammami, H., (1971). *Alazya Alsha'biya w Taqalidoha fi Souria*, Damascus: Ministry of Culture, (Text in Arabic).
 - Hasan, Z., (2012). *Fi Alfnon Al-Islamiya*, Cairo: Hindawi Publication, (Text in Arabic).
 - Kalter, J., Pavaloi, M., Zerrnickel, M., and Behnstedt, P., (1992). *The Arts and Crafts of Syria*, London: Thames and Hudson Ltd.
 - Kayyal, M., (2007). *Maather Shamiya fi Alfonoun wl Sina'at Al-Dimashqiya*, Damascus: Syrian General Organization of Books, (Text in Arabic).
 - Mahdy Salama, H. (2016). Aesthetics geometric shape in Islamic arts and it's modern applications. *Journal of Architecture, Arts and Humanistic Science*, 1 (3), 307-321, (Text in Arabic).
 - Marzouk, M., (1980). *Qessat Alfan Al-Islami*, Cairo: The Anglo Egyptian Bookshop, (Text in Arabic).
 - Moualla, T., (2014). *Al-turath Al-thaqafi Al-lamadi Al-Souri*, (1st ed), Damascus: Syria Trust For Development, (Text in Arabic).
 - Ollivry, F., (2011). *La soie et l'orient*, Rouergue.
 - Panofsky, E. (1980). The Icon as Logos. *Visual Resources*, 1:2-3, 123-126.
 - Qanso, A., (1995). *Altasweer Alsha'bi Al-Arabi*, Kuwait: Aalam Almarifah, (Text in Arabic).
 - Quraishi, L.H. (1967). Muslem Art. *Al-Abhath Magazine*, 22 (1), 17-28.
 - Razouk, S. (2019). Silk discovery and analysis of the characteristics and types of Syrian silk. *Arab Journal for Scientific Publishing*, 13, 94-110.
 - Razzaghi, F., Dadkhah, P., Mohammadzadeh, M. (2022). Iconological Reading of the Symbolic Motif of Simurq in Sassanid Textiles based on Panofsky's Views. *Rahpooye Honarha-ye Sana'ee Quarterly*, 2 (1), 7-21. (Text in Persian).
 - Schmidet-Colinet, A., (1994). *Palmyra*, Selbstverlag des Instituts für Orientalistik der Universität Wien.
 - Tabrisi, F., (1993). *Majma' Albayan fi Tafsir AlQuran*, (3rd ed), Tehran: Naser Khosro Publication, (Text in Arabic).
 - Talebi, H. (2020). Capabilities of Islamic Motifs in the Graphics of Islamic Cities in the Contemporary Era. *Journal of Graphic*

A Symbolic Reading of Geometric Arabesques in Damask Brocade Fabric Based on Erwin Panofsky's Theory

Abstract:

Fabric weaving stands as one of the oldest handicrafts in Syria. Hand-woven, Damascus brocade fabric is one of the world's most precious silk fabrics. Syria's ancient textile industry developed during the Islamic era. In the past, the brocade fabric was used to decorate women's clothes and in parts of men's clothes. This fabric was commonly used in interior decoration for furniture covers, curtains, and luxurious decorations. However, its usage has declined in the current era as artificial silk threads have replaced natural silk threads. Nowadays, it is produced using industrial weaving machines. There are two main styles of brocade fabrics, distinguished by their patterns. The first style showcases motifs influenced by different civilizations, descriptions of novels, and historical epics that were introduced to Syria through silk and trade exchanges. The other type is brocade fabric with motifs related to the elements in the environment of Damascus. It is divided into two types: A) brocade fabric with plant motifs inspired by nature, plants, and trees of Syria. B) Brocade fabric with geometric motifs inspired by Islamic art such as arabesque. This research focuses on the motifs of the second type. Damascus brocade fabrics often feature woven geometric motifs that can be traced back to the emergence of Islam and arabesque art. These motifs, rooted in Islamic culture, hold meanings and symbols that reflect the vibrant history and civilization of Syria. Damascene silk brocade fabrics are classified as an element of Syrian heritage; because fabrics containing

The Present Paper is Extracted from the PhD Thesis by Mona Alghabra, Entitled: "Symbolology of Motifs and Decorations of Contemporary Syrian Textiles and Their Revival in Costume Design".

Mona Alghabra, Ph.D Student of Art Research, Faculty of Art, Alzahra University, Tehran, Iran.
mu.ghabra@gmail.com

Zahra Rahbania, Associate Professor, Department of Research of Art, Faculty of Art, Alzahra University, Tehran, Iran, Corresponding Author.
z.rahbarnia@alzahra.ac.ir

Date Received: 2024-01-06

Date Accepted: 2024-02-10

1- DOI: 10.22051/PGR.2024.46099.1236

different motifs and symbols are a cultural and social heritage that reflects the details of the life values of its time. The purpose of this research was to explore the meanings of selected motifs found in natural silk fabrics mixed with gold and silver. These motifs had not been previously investigated and are considered part of Syrian culture. This research examines the cultural-Islamic significance of geometric arabesque motifs in Damascus brocade fabric. It employs Erwin Panofsky's iconological approach to answer the following questions: oWhat do arabesque motifs symbolise in Syrian brocade fabric?oWhich motifs in Syrian fabric belong to Islamic culture and which are unique to Syria?o What is the value and importance of the designs placed on the meticulously woven silk fabric?In this research paper, we explore a specific cloth with geometric arabesque motifs. This cloth is mentioned in Florence Oliveri's book and can still be found in Syrian markets. To understand the symbols of the selected artwork, three stages of description, analysis, and interpretation were conducted. To understand the intrinsic meaning of brocade fabrics, the motifs are examined and digitally redrawn, followed by analysing each element individually and interpreting the inscriptions. The presence of geometric arabesque motifs on silk fabrics carries cultural and Islamic significance, symbolising life, fertility, and the pursuit of spiritual enlightenment. The motifs of geometric arabesque art have cultural and religious meanings, which were determined during the interpretation stage. The components and whole motifs definitely rely on Quranic verses as a reliable reference. The results of this research demonstrate the significant role of geometric arabesque designs in the beautiful Syrian brocade fabric, which can

be categorised into two groups: one consists of the patterns that are the geometric evolution of an Islamic knot and are part of the overall culture of the Islamic world. The other one is a cultural addition to the main role like the sun and the Damascus rose in Syrian culture. Arabesque art motifs were found to possess cultural and religious meanings, with Quranic verses serving as the most reliable reference. In the contemporary Islamic era, Syrian textile artists and designers utilised geometric motifs to create visions abundant in symbols and principles. The motifs have evolved to showcase a geometric composition, intellectual harmony, and symbolic unity while maintaining a variety of motifs. Geometric motifs depict symbolic and supplementary elements that arise from the philosophy of monotheism and sincerity in obeying and worshiping the Creator and are a means of expressing divine unity. In his works, the artist demonstrates a preference for creating general compositions that symbolise fertility, beauty, and modernity in life. Cultural and religious values deeply inspire the spiritual aspects of this artwork through obedience and understanding so wearing this fabric as a dress is an honor. Brocade textile is a precious fabric of silk with gold threads, which is seemingly associated with heaven. Islamic motifs on silk fabric hold significant value and are considered as dignified as the clothes of the people of heaven, as mentioned in the Holy Book of Muslims. This relevance highlights the significance of the profound meanings of the motifs of this exceptionally exquisite fabric and the need to preserve and revive it. The current research proposes to circulate this precious fabric in the textile industry to preserve its artistic values full of meanings and prevent its destruction. Geometric arabesque on Damascus brocade

fabrics are very suitable for formal religious gatherings because of their monotheistic symbols.

Keywords: Damascus Brocade Fabric, Geometric Motifs, Arabesque Art, Iconology.